

Mihael Kuzmič

VERSKA DEDIŠČINA PROTESTANTOV IN NJIHOVA IDENTITETA

Primer protestantskih cerkva v Sloveniji v 20. stoletju

UVOD

V pričujoči razpravi uporabljamo naziv protestanti, protestantski za vse tiste kristjane v protestantskih cerkvah in tudi za same cerkve, ki izvirajo neposredno ali posredno po svoji ekleziološki obliki in evangelijski vsebini iz vseh treh smeri reformacije v 16. stoletju: nemške Luthrove, švicarske Calvinove in anabaptistične. Vsem tem cerkvam je skupna predanost načelom *Svetega pisma*, čeprav se v teoloških poudarkih in v cerkveni praksi med seboj razlikujejo.

Ob vprašanju verske dediščine se ne bomo ukvarjali predvsem z zaslugami in pomenom delovanja slovenskih protestantov v 16. stoletju, kar je bilo v naši zgodovini zelo pomembno tako za versko stran življenja kot tudi za druga področja osebnega in cerkvenega, tudi narodovega življenja (jezik, literatura, šolstvo, narodna ozaveščenost). Osredotočili se bomo na 20. stoletje, v katerem je bila ohranjena kontinuiteta protetantske evangeličanske cerkve iz 16. stoletja in so se pojavile tudi nove cerkve, ki imajo v svojem nauku in praksi nekatere prvine anabaptistične reformacijske prakse in nauka. V času svojega obstoja in delovanja do konca 20. stoletja so namreč njihovi dejavni in biblično ter teološko podkovani pripadniki ustvarili obsežno bogastvo teoloških spisov in kulture, prežeto z biblično protestantsko tematiko ali vsaj primesjo. Zaradi nespodbudnega okolja, preskromne organiziranosti in pomanjkanja materialnih sredstev je ta dediščina do zdaj ostala slabo znana ali pa sploh neznana.

Glede na poudarek demokratičnosti v protestantski sferi in decentralizirano versko vodenje obstaja večje število protestantskih cerkva,

ki bolj ali manj uspešno ohranjajo svojo versko identiteto. Čeprav je izraz »identiteta« tujka, pa vendar v strokovnih krogih najbolj razumljivo in sprejemljivo odraža tisto identičnost, ki jo zajemajo izrazi »istovetnost, istost, popolna enakost« ter »istovetnost, enakost; ki se po lastnostih, značilnostih ujema z drugim, ne razlikuje od drugega«. Ena od razlik med cerkvijo in sekto (ločino) je tudi kontinuiteta in identiteta cerkve, ki je ločine praviloma nimajo ter zato ostajajo biblično, teološko in praktično neprepoznavne.

V razpravi želim najprej na kratko prikazati tiste glavne značilnosti današnjih protestantskih cerkva v Sloveniji, ki so pomembne za njihovo identiteto, potem pa predstaviti najpomembnejše osebnosti in njihovo slovstveno delo. Verski spisi namreč med drugim najbolj ohranjajo versko dediščino in z njo krepijo versko identiteto pripadnikov določene cerkve.

VPRAŠANJE VERSKE DEDIŠČINE PROTESTANTSKIH CERKVA

Verska reformacija v 16. stoletju je v Evropi na duhovno verskem področju spodbudila močne premike in spremembe (teološke, obredne, misijonske) in poleg njih začela živahno literarno in prevajalsko dejavnost. Vsebina spisov je bila večinoma apologetična in versko poučna; med prevajanimi deli je bilo na prvem mestu *Sveto pismo*, za njim pa katekizmi in pesmi. Posledično je imela ta dejavnost poleg aktualne vrednosti v svojem času in prostoru še dolgoročno vrednost in vpliv v ustvarjanju knjižnega jezika in v narodnem ozaveščanju pri več manjših evropskih narodih, med njimi tudi pri Slovencih.

Pomembna dela velikih reformatorjev v 16. stoletju in njihovih učencev so prevajali v številne evropske jezike, predvsem dela Martina Luthra, Jeana Calvina, Johanna Bullingerja, Matije Vlačiča Ilirika. Nekaj njihovih del je bilo prevedenih tudi v slovenščino in hrvaščino¹

¹ Prevajanje v oba jezika spajam zato, ker so glavni reformatorji (Trubar, Ungnad idr.) svoje delovanje usmerjali v izdajanje literature v obeh jezikih.

z namenom, da bi vernikom omogočili pravilno razumevanje Božje besede.

Na slovenskih tleh je protireformacija zavrla ali celo uničila protestantsko literarno dejavnost,² ki se je začela obnavljati šele nekaj stoletij pozneje med Ogrskimi Slovenci (v današnjem Prekmurju) leta 1715.³ Temu prvemu knjižnemu delu je sledilo več naslednjih, kar je spodbudilo tudi Rimskokatoliško cerkev k pisanju in izdajanju verskih knjig. Prvi in najpomembnejši je bil duhovnik Mikloš Küzmič. (Novak, Vilko, 1976: 54–60).

Na začetku 20. stoletja so se pojavile nove protestantske verske skupnosti, ki so prerasle v cerkve. Evangeličanska cerkev je dobila v Sloveniji po prvi svetovni vojni slovenski in nemški seniorat (Kerčmar, 1995:172-173), Reformirana cerkev je nadaljevala kalvinsko versko tradicijo (Janežič, 1986:186-187), iz anabaptistične podstatu pa so nastale in se v Sloveniji organizirano pojavile Baptistična cerkev (Janežič, 1986:33–34),⁴ Binkoštna cerkev (Janežič, 1986:36-38),⁵ Bratska cerkev (Janežič, 1986:116-117; Jovanović, 2005) in Adventistična cerkev (Janežič, 1986:13-15).

Vse naštete cerkve lahko uvrstimo v skupni pojem protestantska cerkev, saj izhajajo iz reformacijskega gibanja v 16. stoletju, ne glede na to, ali so imele svoje duhovne korenine v nemški reformaciji Luthrove smeri, švicarski reformaciji Calvinove smeri ali v anabaptistični reformaciji švicarsko-bavarskega območja. V tem širokem

² Protireformacijsko sežiganje knjig je prizaneslo Dalmatinovi *Bibliji*, za katero je škof Tomaž Hren 21. julija 1602 dobil od papeža dovoljenje, da jo smejo katoliški duhovniki uporabljati pri bogoslužjih. Iz knjige so odstranili teološki uvod.

³ Franc Temlim, *Mali Katechismus*, tou je tou krátky návuk vóre kerschánszke dávnó nigda, po D. Luther Martonni z szvétoga pizma vküp zebráni ino za drouvne Deczé volo szpizsani. Zdaí pak na szlovenszki jezik pretloseni. Stampano v-Saxonii v-meszti Halla imenüvanom po Zeitler Andrasi. Anno 1715. 48 str. 8*. Faksimile s spremno besedo Mihaela Kuzmiča je leta 1986 izdala Pomurska založba v Murski Soboti.

⁴ Dne 24. oktobra 2003 je bila v Trbovljah svečanost ob osemdesetletnici baptistične cerkve v Trbovljah in s tem hkrati v Sloveniji.

⁵ Dne 28. septembra 2003 je bila v Veščici in Murski Soboti svečanost ob 70-letnici binkoštnega gibanja v Sloveniji.

okviru se delijo v evangeličansko, reformirano in evangelijske (evangelikalne)⁶ cerkve, ki jih na Hrvaškem imenujejo »cerkve protestantske baštine«; v slovenščini ta izraz ne izraža vsebine ali kontinuitete cerkva. Poleg svojih duhovnih korenin v 16. stoletju imajo te cerkve v Sloveniji svojo bogato versko kulturo in tradicijo od svojih tukajšnjih začetkov naprej.

V vseh teh protestantskih cerkvah so bili od njihovih začetkov posamezni verski delavci, ki so si s študijem ali kot samouki pridobili osnovna biblična in teološka znanja, na katerih so dograjevali svojo versko izkušnjo, kulturo, narodni čut ali samo poglobljeno versko življenje posameznikov ali večjih verskih skupin. Kar so napisali, žal ni bilo vedno sistematično in urejeno; po njihovi smrti ni bilo vedno v uporabi ali pa je ostalo v cerkvenih arhivih, okrožnicah, časopisih; marskaj se je že izgubilo. Objavljenega je bilo malo gradiva, več ga je ostalo v rokopisih.

Protestantske cerkve na Slovenskem imajo večdesetletno ali celo stoletno tradicijo s svojim bogatim cerkvenim izročilom, kulturo, običaji in tudi verskimi teološkimi orientacijami ali teološkimi sistemi. Ti so odvisni od njihovih verskih središč v tujini ali pa od vplivnih teoloških centrov, kjer so se duhovniki in pridigarji biblično in teološko izobraževali.

Cerkev, ki ne pozna svoje kontinuitete, tudi nima svoje izrazite identitete. Vernik je duhovno povezan z Bogom, a je hkrati tudi del svoje krajevne skupnosti, cerkve. Vsaka cerkev ohranja svojo biblično in teološko osnovo, a se v družbi prek svojih članov vključuje v kulturo in narodovo življenje, ki bi ga naj prekvasila z *Evangelijem*. Lahko pa ima svoj pozitiven vpliv tudi na gospodarsko in politično življenje. Cerkev mora torej za svojo duhovno identiteto poznati svoje življenje v sedanosti, ki je nasledstvo iz preteklosti.

⁶ V mednarodni literaturi se uporablja angleški naziv »Evangelical Churches«, evangelikalne cerkve. Upravičen je v državah, kjer imajo ustanovljeno evangelikalno alijanso; državne alijanse so povezane v evropsko in dalje v svetovno. V Sloveniji evangelikalne alijanse še ni. Za predstavitev manjših protestantskih cerkva v Sloveniji v tej razpravi sem uporabil kriterij članstvo v Slovenski svetopisemski družbi, kar je uvedel za kategorizacijo Vinko Škafar (Škafar, Vinko, 1998).

Z vprašanjem identitete cerkva iz anabaptistične tradicije se je ukvarjal hrvaški binkoštni teolog Daniel Berković (Berković, 2002:84–109) z geslom »Kvalitetno učvrstiti, slabo prečistiti!« Priznava zapletenost položaja manjših protestantskih cerkva na območju bivše države Jugoslavije, kjer je verska identiteta prepogosto in preveč poistovetena z etnično, narodno. Vsak posameznik pripada svoji družini, narodu in cerkvi. Cerkev je poklicana, da postane in ostane nadnarodna, se pravi skupnost ali kolektiv brez upoštevanja socialnih, narodnostnih, rasnih in drugih razlik. Ravno evangelijske cerkve doživljajo v družbi ponekod svojo negativno identifikacijo, ko dajejo prednost verski in ne narodni, etnični opredelitvi. V protestantizmu je močno poudarjen individualizem; bolj je poudarjena osebna vera kot vera Cerkve. Poudarjeno je osebno spreobrnjenje (metanoja), kar bi lahko rahljalo kolektivno zavest ali identiteto.

Preverjanje in soočanje s svojo versko evangelijsko identiteto je nujno potrebno, »če želi evangelijsko krščanstvo potrditi svojo kredibilnost, učvrstiti svojo integriteto in izpolniti svoje poslanstvo, naj bo 'sol in luč' svetu« (Berković, 2002:99).

Pri obravnavanju identitete evangelijskih cerkva Berković opozarja na evropski zgodovinski in terminološki vpliv. Močno pietistično gibanje, ki se je v protestantski Evropi zelo razmahnilo v 17. in 18. stoletju, se je usmerjalo z geslom: »Za vsako ceno biti drugačen!« Svojo drugačnost so uresničevali z oddvajanjem od vseh, ki so bili drugačni glede verovanja, verske cerkvene prakse ali življenjskih navad. Evropski pietizem je močno vplival in do neke mere še vpliva na ekskluzivistično držo dela vernikov v binkoštnih in baptističnih cerkvah.

Pojem evangelijski kristjani sta začela v Angliji uporabljati v sredini 18. stoletja brata John in Charles Wesley, začetnika Metodistične cerkve, za skupine, krožke kristjanov, ki so se zbirali k preučevanju *Svetega pisma*. Pridevnik »evangelijski« se je začel sčasoma uporabljati kot ozek identifikacijski znak za manjše protestantske cerkve, imenovane tudi »svobodne cerkve«. V sociološko-politološkem smislu pa se uporablja za vse male verske skupnosti.

Med glavne značilnosti identitete evangelijskih cerkva Berković uvršča »kristocentričnost, naslanjanje na *Sveto pismo* kot najvišjo

avtoriteto, osebno izkustvo spreobrnitve, poudarek na cerkvenem učiteljstvu in evangelizaciji» (Berković, 2002:102).

Dejstvo je, da so vse protestantske cerkve v Sloveniji po svoji številčnosti manjšinske cerkve. Zato se za razumevanje in ohranjanje njihove identitete lahko deloma uporabljajo tudi znanstvene metode, ki so običajne za narodne, predvsem izseljenske manjšine. Strokovnjakinja za to področje Marina Lukšič Hacin poudarja pri individualni in skupinski identiteti predvsem faktor jezika (Lukšič Hacin, 1995:94–97). Ob razumevanju jezika pri identiteti protestantskih cerkva ne govorimo o jeziku narodnosti, ampak o jeziku, s katerim izražajo razumevanje svoje vere in poudarjajo tiste dele, ki so postali močnejši del njihovega verskega življenja. V praktičnem življenju opazamo v medčloveški verski komunikaciji posebnosti posamezne cerkve: evangeličanski verniki v svoj verski jezik vključujejo pretežno milost in vero, izraženo v *Svetem pismu*, kar je posledica reformacijske trojke *sola gracia, sola fide, sola Scriptura*. Reformirani kristjani svoje versko izrazje črpajo predvsem iz Božje suverenosti in volje, po kateri nas je vnaprej odredil, predestiniral za svoje kraljestvo. V baptističnih cerkvah je verski jezik osredotočen na rojstvo od zgoraj in krst v vodi s potapljanjem. V binkoštnih cerkvah, ki sicer zastopajo strogo kristocentričnost, je osebnost in delovanje Svetega Duha v ospredju njihovega verskega izražanja. Adventstična cerkev je v svojem verskem jeziku usmerjena predvsem v drugi Jezusov prihod, advent. Krščanska bratska cerkev pa se v svojem jeziku osredotoča na Sveto večerjo in enakost bratov v Kristusu. V približno stoletni tradiciji večine protestantskih cerkva v Sloveniji se je njihova identiteta učvrstila tako z naukom kot z verskim jezikom in njihovo krščansko literaturo. V našem prostoru so to trije glavni kazalci identitete posamezne protestantske cerkve.

KORAKI K BOLJŠI IDENTITETI IN PREPOZNAVNOSTI

Pomanjkanje poznavanja svoje verske dediščine vodi v stagnacijo, ko cerkev ne raste in se ne razvija, kakor bi se morala v skladu z namenom svojega obstoja; izgublja se tudi njena prepoznavna identiteta.⁷ Vsaj bežno pogledjmo na dve aktualni področji: teološko izobraževalno in misijonarsko evangelizacijsko.

Študentje na teoloških fakultetah praviloma poslušajo vrhunske predavatelje z najnovejšimi izsledki biblične in teološke znanosti. Verski delavci v protestantskih cerkvah na terenu nimajo pogosto takšnih možnosti. Pri aplikaciji tega bogatega visokošolsko pridobljenega znanja v cerkve na terenu prihaja do težav, tudi do konfliktnih situacij, ker bleščeče teorije ni moč vnesti v obstoječo (znano ali neznano, a obstoječo) versko dediščino in tradicionalno versko kulturo v obstoječih cerkvah ter jo spojiti s to tradicijo. Pogosto se pastori čutijo ogrožene pred mlajšimi in bolj izobraženimi pridigarji, sami pa ostajajo na svoji stari ravni bibličnega in teološkega znanja. Nova biblična in teološka spoznanja bi se morala vcepljati v krščanske kroge na obstoječo zdravo duhovno kulturo, k čemur lahko koristno pomaga verska identiteta s pregledno versko dediščino.

Po odpravi komunizma in z integracijo v zahodni svet prihaja v naše dežele veliko tujih protestantskih misijonarjev. Večina delajo projektno; najprivlačnejši in najbolj pogost projekt je *church-planting*.⁸

⁷ V zadnjih letih dela na mednarodni protestantski Evangelijski teološki fakulteti (ETF) v Osijeku sem ugotovil, da veliko študentov zelo slabo pozna versko dediščino svoje cerkve. Slabo poznajo njeno zgodovino, literaturo, verske delavce. Posebno mlajši verniki in spreobrnjenci ne poznajo pastorej, ki so bili pred sedanjim. Tudi slabo poznajo verske knjige in tekste, ki so bili napisani v njihovi cerkvi. Redki študentje uporabljajo pri pisanju svojih seminarjskih ali diplomskih del starejšo, a vsebinsko zelo bogato literaturo svojih cerkva. Deloma je tega krivo pomanjkanje časa za intenzivno raziskovalno delo na fakulteti, ravno toliko tudi nepoznavanje ali nedosegljivost tega gradiva v cerkvah. To stanje je poleg še nekaterih drugih razlogov opozorilo pred leti na potrebo po ustanovitvi Instituta za protestantske študije na ETF v Osijeku.

⁸ Ustaljen naziv v angleščini za ustanavljanje verskih skupin, cerkvenih celic, ki se praviloma razvijejo zgolj v krožek. Do zdaj še ni znanega primera, da bi nastala po delovanju misijonarjev v Sloveniji župnija ali verska občina.

Praviloma izhajajo iz verskih izhodišč svoje cerkve in dežele, iz katere so prišli. Ne naslanjajo se na versko dediščino in kulturo naših krajev, čeprav so tudi pri nas za njihovo delovanje hvaležne ciljne skupine. Včasih se zdi njihov pristop duhovno kolonizatorski, saj prinašajo bolj svojo kulturo, strategijo in metodo kot pa jedro *Evangelija*: Kristus je postal človek, poistovetil se je s tistimi, h katerim je prišel in bil poslan; postal je njihov Odrešenik in Gospod.

Premik v slovenskih protestantskih cerkvah k bogatejšemu duhovnemu življenju in močnejšemu evangelizacijskemu delovanju se ne bo zgodil čez noč. Cilj mora biti v evangelijskem duhu jasno postavljen v duhovni okvir družbe in življenja. Protestantske cerkve nimajo skupne cerkvene oblasti in se v teoloških poudarkih razlikujejo, imajo pa skupno močno priznavanje avtoritete *Svetega pisma*. Če bodo našle poti v sodelovanje k istemu cilju in skupnemu sprejemanju vsaj osnovnih načel, bo lahko prišlo do razcveta reformacijskega življenja (*Ecclesia semper reformanda*). Bolj bi se morale zavedati svoje bogate duhovne dediščine, jo ohranjati in postopoma nadgrajevati.

Prav se je spomniti opažanj Christine Marie Marshall, ki je v svojem magistrskem delu opozorila na nekaj za naš čas in območje pomembnih stvari (Marshall, 1977:153-154):

»Ob robu je zanimivo opozoriti, da protestantizem v hrvaških in slovenskih deželah še danes obstaja. Bržčas bi bilo za te različne protestantske skupine posebno koristno, če bi se posebej ozrle na okoliščine in rezultate protestantskega poskusa na Hrvaškem v 16. stoletju. Obstajajo določene vzporednice – na primer, protestanti so še vedno striktno manjšinske skupine v vseh delih Jugoslavije. Določene cerkvene skupine so zasnovali, tako kot v 16. stoletju, južnoslovanski verniki, ki so se spreobrnili v tujih deželah in se potem vrnili ter širili svojo vero med svojim ljudstvom. Kakor so poskušali v Urachu, ravno tako se danes pogosto trudijo izdajati krščansko literaturo, ki so jo napisali evangelijski pisci iz drugih delov sveta.

Francev, na primer, je kritiziral uraške publikacije in trdil, da njihov cilj ni bil 'zadovoljevanje potreb hrvaških protestantov, ampak iskanje novih spreobrnjenec za reformacijo na južnoslovanskem območju' (*Koliko istine?*, str. 2). Morda bi morale danes protestantske

skupine, posebno tiste izven Jugoslavije, v izražanju želj za podporo in ohrabritev svojih krščanskih bratov, preveriti svoje motive in metode in se prepričati, ali so vplivi njihovih prizadevanj usmerjeni bolj k zadovoljevanju 'resničnih potreb' ali bolj k širjenju njihovih lastnih idej in iskanju sledilcev njihovega načina razmišljanja.

Kaj so 'resnične potrebe'? V tej študiji o 'propadu' prvega protestantskega poskusa lahko poudarimo vsaj dve, ki sta dva potrebna temelja za nadaljnje preživetje protestantizma med Južnimi Slovani:

1. Potreba po izvirni literaturi, ki bi jo napisali ljudje v svoji deželi, ki poznajo položaj in potrebe in znajo o njih spregovoriti na relevantni višini; potreba po doma potekajoči vzgoji pastorjev in učiteljev, ki bodo lahko v prihodnosti širili svojo vero ter sprejeli in opravljali vodilno vlogo med svojim ljudstvom.

2. Naslednje opažanje se dotika Vlačičevega in Trubarjevega življenja. Zdi se, da bi bila odločitev hrvaškega ali slovenskega vernika za prispevanje 'direktni' potrebi svojega ljudstva v tem, da ostane v svoji lastni deželi in ji posveti svojo energijo.

Žal niti dejstvo pozicije manjšine niti težave, s katerimi so se srečevali v boju proti moči in vplivu Rimskokatoliške cerkve, niso preprečile v Urachu in med slovenskimi protestanti medsebojnih spopadanj; tako jih je nepotrebno zapravljanje energije odvrčalo od naloge, ki so jo imeli pred seboj. Ko bi se lahko protestantske skupine, ki zdaj delujejo v različnih republikah Jugoslavije, kaj koristnega naučile iz samo te ene lekcije in posvetile vso svojo energijo skupnemu delovanju, bi bilo zanesljivo zelo koristno. Hkrati bi pripravili močno potrebno pričevanje za podporo Kristusovemu nauku 'ljubite drug drugega', kar oznanjajo svetu.«

Kljub pesimističnemu pridihu komentarja k delu Bibličnega zavoda v Urachu in njegovi vlogi sodim, da bi bila potrebna in možna nekatera konkretna dejanja na tem področju tudi med današnjimi slovenskimi protestantskimi cerkvami in kristjani, in sicer:

1. Bibliografsko evidentirati vse, kar je bilo v posameznih slovenskih protestantskih lokalnih ali narodnih cerkvah napisano in/ali objavljeno.

2. Urediti in skrbno voditi cerkvene arhive.

3. Tematsko razporediti obstoječe vire in literaturo po strokovnih

kategorijah v bibliacistično, teološko, cerkvenozgodovinsko, etično, memoarsko, pričevanjsko, novinarsko in podobne skupine.

4. Institut za protestantske študije pri Evangelijski teološki fakulteti v Osijeku bo pri tem delu lahko svetoval in pomagal.⁹

SLOVENSKO OBMOČJE

Evangeličanska cerkev

Svojo kontinuiteto iz 16. stoletja ohranja predvsem v severovzhodnem območju Slovenije, v Prekmurju. Ta del današnje Slovenije je bil približno tisočletje v okviru kraljevine Ogrske, kjer protireformacija zaradi političnih in vojaško obrambnih vzrokov pred Turki ni bila tako nasilna kot v avstrijskih deželah. Verske občine so znova zaživele v duhovnem, organizacijskem in materialnem razmahu po izdaji tolerančnega patenta cesarja Jožefa II. leta 1781. Bogata literarna dejavnost pa se je začela že prej, na začetku 18. stoletja, z izdajo Luthrovega *Malega katekizma* v prevodu in priredbi Franca Temlina (Kerčmar, 1995:156). Prekmurski tiski, ki so sledili *Malemu katekizmu*, so v celoti bibliografsko prikazani v delih Ivana Škafarja in Franca Kuzmiča (Škafar, Ivan, 1978; Kuzmič, Franc, 1999).

Po prvi svetovni vojni in po ustanovitvi Prekmurskega seniorata se je začelo med slovenskimi evangeličani intenzivnejše literarno izdajateljsko delo z mesečnikom *Duševni list* (Kuzmič, Franc, 1999:14) in letnim *Evangeličanskim kalendarijem* (Kuzmič, Franc, 1999:16), ki sta izhajala do druge svetovne vojne, prvi v letih 1922–1941, drugi 1923–1942.

V teh publikacijah je bilo poleg literarne proze in poezije objavljenih veliko člankov s področja cerkvene zgodovine, nekaterih vej teologije, biografije itd. Žal je to bogastvo doslej slabo raziskano in na voljo raziskovalcem le v knjižnicah, a zaradi prekmurskega knjiž-

⁹ Leta 1992 je bil na ETF ustanovljen Inštitut za zgodovino Cerkev, ki pa zaradi vojnih razmer na Balkanu ni polno zaživel; leta 2000 je bilo njegovo delovanje vsebinsko razširjeno in se je naziv spremenil v Inštitut za protestantske študije; za vodjo inštituta je bil imenovan Mihael Kuzmič.

nega jezika in brez dosegljivega pregleda vsebine ni preveč uporabno za širše slovenske raziskovalne namene in širšo korist.

Zelo hvaležno delo bi opravili študentje teologije, jezikoslovja ali zgodovine, če bi ob mentorski pomoči vsaj v diplomskih delih raziskali in predstavili današnji javnosti bogastvo teh publikacij.

Veliko lažje je analitično po zvrsteh pregledati naslednici teh dveh publikacij po drugi svetovni vojni, kar sta *Evangelličanski koledar*¹⁰ od leta 1952 in *Evangelličanski list*, ki izhaja od leta 1971. Izhajata v knjižni slovenščini, zato je njuna vsebina študijsko dostopna širšemu krogu zaniteresiranih bralcev in raziskovalcev.

K teološkemu in tudi kulturnemu, narodnostnemu ter splošno verskemu ozaveščanju bralcev so veliko pripomogli duhovniki in učitelji, ki so pisali in izdajali versko literaturo v Evangelličanski cerkvi. V prejšnjem stoletju je med najvažnejšimi treba omeniti predvsem naslednje:

Adam Luthar (Sebeborci, 24. decembra 1886 – Maribor, 1. septembra 1972), osmi duhovnik puconске verske občine in senior Evangelličanske cerkve v Sloveniji v letih 1946–1948 (Kerčmar, 1995:183-184, 303-315). Slovel je kot dober gospodar in javni delavec; zelo zaslužen je za literarno izdajateljsko dejavnost kot urednik, izdajatelj in pisec. Njegova dela spadajo predvsem na področje verskozgodovinske tematike.

Leopold Hari (Panovci, 19. oktobra 1901 – Murska Sobota, 23. avgusta 1980), duhovnik verske občine v Murski Soboti (1947 do 1977) in senior Evangelličanske cerkve v Sloveniji v letih 1948–53 in 1959–1965. Kot mlad teolog je sodeloval v ekumenskem duhu pri katoliških *Novinah* s političnimi in kulturnimi članki, pozneje je v evangelličanskih publikacijah objavljal teološke in splošne verske spise (Hari, 2000:50).

Ludvik Novak (Černelavci, 1930 – Maribor, 21. januarja 1997), evangelličanski duhovnik na Hodošu v letih 1958–77, nato v Murski Soboti do leta 1994, senior Evangelličanske cerkve v Sloveniji v letih 1971–95 (Hari, 2000:55). Njegovi članki in razprave, ki jih je objavljal

¹⁰ Leta 1985 sem iz koledarjev 1952–1984 pripravil izpis vsebine, ki je uredniki na koncu koledarja niso navajali. Prispevki tujih avtorjev ali prevodi so zanemarljivo redki v primeri s prispevki domačih avtorjev.

v *Evngeličanskem koledarju* in ekumenskih zbornikih, imajo predvsem pastoralno in ekumensko težo.

Zelo pomembno vlogo na literarnem področju evangeličanskega tiska v Sloveniji v 20. stoletju ima **Janoš Flisar** (1856–1947), učitelj, urednik, pesnik in prevajalec, ki je med prvo in drugo svetovno vojno s svojim delom opazno zaznamoval celotno evangeličansko literarno ustvarjalnost. Objavljal je v prekmurščini doma in v izseljenskih tiskih v Ameriki. Njegovo delo zajema zelo različne literarne zvrsti in je bibliografsko urejeno.¹¹ Prav tako je pomembna **Frida Kovač** (1908–1996), žena evangeličanskega duhovnika Karla Kovača. Pred drugo svetovno vojno je pisala in objavljala v prekmurščini ter v Zagrebu v nemškem verskem listu, po vojni pa je svojo prozno ustvarjalnost (roman, novele, povesti, črtice) objavljala predvsem v *Evngeličanskem koledarju*. Izbor njenih del žal še ni našel založnika, čeprav je kmečka in meščanska tematika povojnega časa, prepletena z izkušnjami mlade in starejše generacije, realistično prikazana v nezahtevnem literarnem slogu. Bibliografija je urejena in objavljena (Kuzmič, Franc, 1997a).

Med še živečimi duhovniki, ki se opazno ukvarjajo s pisanjem, moramo omeniti bodonskega duhovnika **Ludvika Jošarja**, zelo pronicljivega teologa, katerega ekleziološka in druga dela bogatijo celotno slovensko protestantsko teološko misel. **Štefan Beznec**, domanjševski, in **Evgen Balažic**, puconski duhovnik, sta znana po svojih daljših ali krajših razpravah in razmišljanjih s področja *Svetega pisma*; posebno aktualna je Balažičeva študijska predstavitev Jezusovih prilik. Hodoški duhovnik **Vili Kerčmar**, urednik *Evngeličanskega lista*, je objavil številne razprave in prikaze s področja zgodovine cerkve, predvsem protestantizma. Večina del omenjenih avtorjev je izšla v *Evngeličanskem koledarju*, pa tudi v ekumenskih in drugih zbornikih.

Svojo dosedanjo bogato versko dediščino bi lahko evangeličanski avtorji sami ali zainteresirani raziskovalci pregledali, zbrali, uredili ter izdali v tematskih knjigah ali pa objavili v izbranih ali zbranih

¹¹ Franc Kuzmič, *Bibliografija Janoša Flisarja*. Na razpolago na spletni strani Pokrajinske in študijske knjižnice v Murski Soboti, <http://sikms.ms.sik.si/KuzmicFlisarbibl.htm>.

delih posameznih avtorjev. S tem bi evangeličani svojo identiteto v Sloveniji izražali ne samo s političnimi, socialnimi in dobrodelnimi aktivnostmi, ampak tudi z versko in splošno kulturno literaturo, ki bi njihovo identiteto v našem času in prostoru močno potrdila.

Reformatorska cerkev

Članstvo te protestantske cerkve v Sloveniji s samostojno versko občino v Motvarjevcih v Prekmurju¹² je narodnostno mešano; večinoma je madžarsko. O njihovi zgodovini, delu in življenju v Sloveniji v slovenščini ni na rapolago skoraj nobenih podatkov. Biblično bogastvo reformirane cerkve je v slovenščini predstavljeno v knjižni izdaji biblično-teoloških spisov ameriškega rojaka Jožeta L. Miheliča, prezbiterijanskega duhovnika in profesorja *Stare zaveze*, ki so nastali v sredini prejšnjega stoletja (Mihelič, 2002). S teologijo in pomenom kalvinizma se izven cerkvenih krogov ukvarja več avtorjev, katerih dela so prevedena (Max Weber, Karl Barth) ali napisana v slovenščini (Kerševan, 1992).

Baptistična cerkev

Baptistična cerkev v Sloveniji postavlja svoj začetek v leto 1923, čeprav so se posamezni slovenski rudarji v Nemčiji srečali z baptističnim naukom že vsaj dve desetletji prej in ga širili med sorodniki in prijatelji (Kuzmič, Feri, 2003). Tako so v naslednjih desetletjih nastale baptistične cerkve v Trbovljah, Celju, Ljubljani, na Jesenicah in v Murski Soboti. Kljub skromnemu številu članstva so baptisti v javnosti dokaj dobro prepoznavni, predvsem po zaslugi posameznih zelo dejavnih verskih delavcev.

Posamezni verski delavci so veliko pisali, a večinoma v obliki okrožnic, ki so jih pošiljali svojim privržencem. Občasno so izdajali svoje glasilo *Beseda evangelija* s prevodi in izvirnimi domačimi prispevki. Med posebej dejavnimi člani, ki so pustili za seboj opazne sledove, so:

¹² Po podatkih Urada za verske skupnosti pri vladi RS je registrirana kot Reformatorska krščanska skupnost v Sloveniji od leta 1993 s sedežem v Motvarjevcih 34, Prosenjakovci v Prekmurju. Od leta 2004 je prijavljena v Ljubljani tudi Reformirana evangelijska cerkev.

Vekoslav Korošec (Malečnik, 18. aprila 1896 – Ljubljana, 3. decembra 1984).¹³ Kot mladenič je rad bral in v stiku z evangeličani je prišel do *Svetega pisma*. Leta 1928 je na avstrijskem koroškem (St. Andrea) končal triletno teološko šolo (Kuzmič, Franc, 1982:65-67), nato se je zaposlil pri Britanski svetopisemski družbi kot kolporter. Do konca druge svetovne vojne je deloval kot evangeličanski misijonar v Sloveniji, potem pa se je pridružil Baptistični cerkvi in postal v Ljubljani njen pastor. Na baptistični srednji teološki šoli v Daruvarju in (po njeni preselitvi) Novem Sadu je predaval *Novo zavezo*, zgodovino Cerkve in misiologijo. Veliko je pisal in objavljaj, predvsem v hrvaških verskih publikacijah. Obširna bibliografija njegovih objavljenih del zajema dela s področja zgodovine, teologije, bibličistike, homiletike in evangelizacije, pa tudi poezijo, verska razmišljanja in prevode.

Andrej Thaler (1907–1997), misijonarski delavec in baptistični pastor v več slovenskih mestih. Teološko izobrazbo je dobil v teološki šoli na avstrijskem Koroškem (St. Andreae), leta 1937 se je vrnil v Slovenijo. Bil je eden od pionirjev baptizma na Slovenskem; z govorno in pisano besedo se je zavzemal za biblično in etično krščansko življenje. Objavljaj je v slovenskih baptističnih publikacijah, bil nekaj časa urednik *Glasa evangelija*, veliko napisanih versko spodbudnih spisov pa je tudi sam razmnoževal in razpečeval med bralce.

Franc Zupan (Zasip, 15. novembra 1911–1990), teolog, pesnik. Doma je končal srednjo mlekersko šolo in gimanzijo, v Švici v Rüşchlikonu pa je študiral teologijo na Visoki baptistični teološki šoli, kjer je diplomiral aprila 1955 kot edini študent iz Jugoslavije. Poleg slovenščine je aktivno govoril srbohrvaščino, nemščino in angleščino. Bil je prvi predsednik (predstojnik) baptistične cerkve v Sloveniji. Teološke razprave je pisal v angleščini, v slovenščini so ohranjeni nekateri spisi, homiletični zapisi in precej poezije.

Martin Hlastan ml. (Trbovlje, 15. januarja 1939), pastor, pisec, glasbenik. Leta 1962 je v Novem Sadu v Vojvodini končal 4-letno Teološko šolo. Do upokojitve je bil pastor baptistične cerkve v Da-

¹³ Ob 100. obletnici rojstva (1896–1996) je izšel v njegovo počastitev zbornik *Po Trubarjevih stopinjah* (1998). S prispevki so sodelovali baptistični in binkoštni pastori iz Slovenije in tujine. Bibliografijo je sestavil in objavil F. Kuzmič.

ruvarju na Hrvaškem in nato v Ljubljani. Napisal in izdal je pet knjig pastoralnoteološke vsebine, s prispevki je sodeloval v krščanskih časopisih v Jugoslaviji, Ameriki in na Švedskem. Osemnajst let je z verskimi nagovori in petjem sodeloval v krščanskih oddajah radia Monte Carlo. Na pevsko glasbenem področju je izdal deset avdio kaset ter dve mali in dve veliki gramofonski plošči. Kot evangelist je deloval v zahodni Evropi in Ameriki; govori so posneti na kasetah. Še vedno piše in objavlja.

Binkoštna cerkev

V Binkoštni cerkvi v Sloveniji so bili vse od začetkov leta 1933 (Kuzmič, Mihael, 2003) verski delavci, ki so poleg evangelizacijskega in pastoralnega dela delovali tudi na literarnem področju. Prevajali so cerkvene pesmi in verske traktate, sami pa tudi pisali in širili svoje tiske med verniki. Binkoštna cerkev ima do zdaj edina od vseh protestanskih cerkva v Sloveniji evidentirano vso svojo izdajateljsko dejavnost. Podatki o tiskih v prekmurščini so zbrani (Kuzmič, Mihael, 1980) in vključeni v *Bibliografijo prekmurskih tiskov 1920–1998* (Kuzmič, Franc, 1999). Vsi tiski, ki so izšli v Binkoštni cerkvi v Sloveniji v knjižni slovenščini do leta 1991, pa so navedeni v bibliografiji izdaj Pentekostne (Binkoštna) cerkve v Jugoslaviji 1936–91 (Kuzmič, Franc, 2000). Raziskovalec Franc Kuzmič vodi evidenco tudi o vseh nadaljnjih izdajah in objavah binkoštnih avtorjev v Sloveniji. Veliko napisanega gradiva pa je še ostalo v rokopisih.

Med opaznimi avtorji, ki so največ prispevali s svojimi deli v verski literarni korpus Binkoštna cerkve v različnih publikacijah v Sloveniji in prej tudi v Jugoslaviji (*Riječ Božja, Pentekostna vijest, Izvori, Golgotska vest, Snopje, Blagovestnik*, pa tudi v ekumenskem sodelovanju v *Evangeličanskem koledarju, Ekumenskih zbornikih, Znamenju*, itd.) so:

Jožef Novak (Veščica pri Murski Soboti, 18. januarja 1896 do 9. julija 1972), pastor, pesnik in kulturni verski delavec. Med izseljenstvom v Bethlehemu, Pa. v ZDA do leta 1929 je deloval v kulturnih krogih kot pesnik, prevajalec in dramski igralec. Po vrnitvi v domači kraj se je leta 1933 posvetil verskemu delu v Binkoštni cerkvi; pastor cerkve v Veščici je bil s kratkimi presledki vse do svoje smrti. Napisal je spomine na začetke Binkoštna cerkve v Prekmurju, pridige, po-

memben pa je tudi njegov delež pri administrativnih in pravnih cerkvenih stvareh (zapisniki, pravilniki, razni zapisi). Medtem ko je njegov pesniški opus iz izseljenskih časov izšel v knjižni izdaji (Novak, Jožef, 1998), prozni pa čaka na izid; verski spisi še niso v celoti zbrani.

Ludvik Ullen (Martjanci, 8. aprila 1921 – Zagreb, 14. aprila 1985), binkoštni teolog, pisec in glasbenik. Opravljal je vodstvene funkcije v Binkoštni cerkvi v Jugoslaviji in Evropi ter se ukvarjal s prevajanjem bibličnih in teoloških del v prekmurščino; pisal in objavljal je tudi v hrvaščini. Napisal in uglasbil je več cerkvenih pesmi v prekmurščini in hrvaščini. Spodbujal in organiziral je izdajanje binkoštnih glasil za SFRJ *Riječ Božja* (1957) in *Pentekostna vijest* (1965). Bibliografija je urejena in objavljena (Kuzmič, Franc, 1997b).

Ludvik Šooš (Pečarovci, 15. januarja 1914 – Murska Sobota, 22. februarja 1998), binkoštni pastor, pisec, urednik. Teološko izobrazbo si je pridobil v teološki šoli v Erzhausnu v Nemčiji; versko je deloval v Binkoštni cerkvi v Veščici in nato v Murski Soboti. Pisal je pesmi, pridige in apologetske razprave. Izdajal je časopis *Luč*; napisal in izdal je več samostojnih verskih brošur.

Med še pišočimi binkoštnimi avtorji v Sloveniji imata večje število objavljenih strokovnih in znanstvenih del s področja teologije, zgodovinopisja in splošne verske tematike pastorja **Mihael Kuzmič** v Ljubljani in **Franc Kuzmič** v Murski Soboti; oba sta tudi zunanja sodelavca Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Njuni bibliografiji sta uvrščeni med Bibliografije raziskovalcev COBISS (Co-operative Online Bibliographic System and Services) in na razpolago na internetu. Versko literaturo objavljata tudi pastorja **Daniel Brkič** v Novem mestu in **Izet Veladžić** v Kopru.

Bratska cerkev

Ta cerkev je v Sloveniji nastala pred drugo svetovno vojno v Kranju in Mariboru, predvsem z misijonarskim delom pastorja Gabrijela Jonke iz Hrvaške. Njeno delovanje se je pogosto prekrivalo z baptističnim, saj sta si cerkvi po nauku zelo podobni, bolj pa se razlikujeta po organizaciji verskega življenja in bogoslužja.

V Bratski cerkvi je razvita predvsem prevajalska in izdajateljska dejavnost. Na tem področju je bila v sredini 20. stoletja aktivna Marija Burja (Kranj, 1911 – Radovljica, 6. novembra 1991) v Kranju, ki je prevajala knjige in brošure z evangelijsko vsebino, spodbujala pa izdajateljsko dejavnost aktivnih pastorjev v Bratski in Baptistični cerkvi. Zdaj je zelo aktivna na literarnem področju Marta Stupar v Šmartnem ob Paki, žena pastorja Jovana Stuparja, ki veliko prevaja iz nemščine, piše in objavlja literaturo v okviru krščanske pobude *Bliže k Tebi*.

Adventistična cerkev

Med aktivne protestantske cerkve se vključuje z značilnim odpiranjem navzven in k drugim verskim skupnostim, s sodelovanjem v ekumenskih dejavnostih in s članstvom v Svetopisemski družbi Slovenije. Njeni začetki v Sloveniji segajo na Koroško v drugo desetletje 20. stoletja, ko je deloval adventistični pionir v Sloveniji **Albin Močnik**. Ves čas se močno ukvarja z izdajanjem literature, predvsem spisov svoje učiteljice Helene White. V slovenščini izdaja revijo *Znamenje časa*, ki jo ureja **Pavle Repnik**, v njej izhajajo tudi izvirne razprave in razmišljanja. Najnovejši popis izdane literature iz meseca aprila 2005 našteva 58 predvsem knjižnih izdaj,¹⁴ večinoma doktrinalne in krščansko etične vsebine.

Drugi verski delavci

V obstoječe protestantske cerkve na Slovenskem so prispevali tudi posamezni verski delavci, ki niso pripadali nobeni od njih, med drugimi:

Anton Chráska (Horná Radechova, 3. oktobra 1868 – Nové město, Češka, 15. marca 1953), misijonar Češke bratske cerkve v Sloveniji od leta 1896 do 1922 (Brkič, 1999). Namen njegovega delovanja v Sloveniji je bil spodbuditi nadaljevanje reformacije iz 16. stoletja. Njegovo misijonarsko oznanjevalno delo med Slovenci ni rodilo posebnih sadov, zato pa je s svojim literarnim in prevajalskim delom dal slovenskim protestantom dragoceno dediščino. S prevo-

¹⁴Seznam in ponudbo knjig mi je posredoval pastor Janez Borse z Jesenic.

dom celotnega *Svetega pisma* iz izvirnih jezikov hebrejščine in grščine, ki ga je leta 1914 izdala Britanska svetopisemska družba, je dal vsem protestantskim cerkvam praktično do Slovenskega standardnega prevoda leta 1996 najbolj zanesljiv prevod. S svojimi članki in predvsem odgovori na vprašanja bralcev v časopisu *Blagovestnik* (1905–1913) je osvetlil nekatere pomembne protestantske biblične in teološke teme. S tem je prispeval k slovenski protestantski teološki misli, ki še ni docela obdelana in prikazana v vsem razponu od Trubarja do današnjih pomembnih protestantskih teologov. Bibliografija Chráskovih del obsega »okoli 40 bibliografskih enot« (Brkič, 1999:81-89).

Jože Zupančič (podatki o kraju in času rojstva ter smrti mi niso bili na razpolago) je prišel v stik s *Svetim pismom* v času študija v Trstu leta 1918 (Kuzmič, Mihael, 1972; Kuzmič, Franc, 2003:46-48). Kot učitelj je začel delati na Jesenicah leta 1923; kot svobodoljubljen človek v katoliških krogih ni bil priljubljen. Direktor železarne ga je prosil, naj med delavstvom dviga kulturno in narodno zavest. Ljudje so se začeli pri njem zbirati k branju *Svetega pisma*. Tako je nastala večja skupina prijateljev *Svetega pisma*, iz katere so pozneje prišli prvi baptistični in adventistični verniki na Gorenjskem. Leta 1929 se je Zupančič zaradi pritiskov izselil v Švico, od koder se je leta 1934 vrnil na Gorenjsko in ustanovil versko društvo Novi človek. Malo pred drugo svetovno vojno je začel izdajati časopis *Novi vek*.¹⁵ Začetek druge svetovne vojne je pretrgal delovanje društva in izhajanje časopisa.

SKLEPNE MISLI

V pričujoči razpravi sem prikazal zgodovinsko dejstvo, da so po 16. stoletju razcveta slovenske reformacije in po nekaj stoletjih zatona vzniknile in oživele v prvi polovici 20. stoletja reformacijske ideje, ki so se udejanile v nastanku današnjih slovenskih protestantskih cerkva. Zaradi svoje manjšinskosti so včasih objektivno težko prepoznavne;

¹⁵ Izvodi časopisa so v študijske namene na razpolago v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

po drugi strani pa tudi subjektivno ne skrbijo dovolj za svojo jasno identiteto.

V času od njihovega nastanka, vstopa v javnost in do konca stoletja so njihovi pionirji ustvarili razmeroma obsežno duhovno bogastvo v obliki zapisanih bibličnih in teoloških del različnih zvrsti in kakovosti. Danes je ta verska dediščina slovenskih protestantov 20. stoletja širšemu krogu bralcev in strokovnjakov v dobršni meri neznana.

Zelo kratki prikazi posameznih duhovnikov in pastorjev v posameznih cerkvah s površnimi omembami njihovega literarnega dela so zgolj izhodišče in poziv vodstvom cerkva ali preučevalcem religije na Slovenskem, da bi prinesli na površje in nam dali v roke sadove njihovega dela. Skoraj vsak od omenjenih verskih delavcev si zasluži temeljito biografijo ali celo monografijo.

Več omenjenih verskih delavcev je svoj koristen delež prispevalo ne samo svoji cerkvi, ampak je s svojim delom obogatilo tudi splošno slovensko versko misel in kulturo, zaradi česar so bili tudi vključeni v *Enciklopedijo Slovenije* (med evangeličani Vladimir Deutsch, Adam Luthar, Ludvik Novak in v Ameriki Frank Flisar ter Aleksander Kardoš; med binkoštniki Jožef Novak, Ludvik Üllen, Peter Kuzmič, Mihael Kuzmič; med reformiranimi Jože Mihelič v Ameriki; Anton Chráska izven obstoječih cerkva).

Med protestantskimi verskimi delavci je danes visoko število teološko izvrstno izobraženih kadrov,¹⁶ imajo pa tudi druga strokovna znanja (profesorji, zdravniki idr.), kar kaže na možnost bodočega zavzetega dela tako v cerkvah na pastoralnem področju kot tudi zunaj cerkva na družbenem in celo znanstveno-raziskovalnem področju.

Verska dediščina slovenskih protestantov iz 20. stoletja je dobra popotnica, ki se bo v 21. stoletju lahko še večala in množila.

¹⁶ Samo na Evangelijski teološki fakulteti v Osijeku na Hrvaškem je od leta 1990 naprej ob rednem ali izrednem študiju dobilo diplome teologa 6, diplome diplomiranega teologa 7 in diplome magistra znanosti 6 slovenskih protestantskih verskih delavcev. Prejemniki diplom iz teologije iz drugih teoloških šol na Hrvaškem, v Avstriji, Angliji in drugje mi niso natančno znani.

LITERATURA, VIRI

- Barth, Karl (2003): *Kratka razlaga pisma Rimljanom*. Prevedel Marko Urbanija. Ljubljana: Logos.
- Berkovič, Daniel (2002): *Evandeoski identitet*. V Davorin Peterlin (ur.), *Spomen zbornik Stjepan Orčić*. Novi Sad: MBM.
- Brkič, Daniel (1999): *Anton Chráska med Slovenci*. Koper: Vostri.
- Enciklopedija Slovenije 1–16 (1987–2002)*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Gesla: Adventistična cerkev, Baptistična cerkev, Binkoštna cerkev, Anton Chráska, Vladimir Deutsch, Dúševni list, Evangeličanska cerkev, Evangeličanski kalendarij, Evangeličanski koledar, Evangeličanski list, Frank Flisar, Kalvinizem, Aleksander Kardoš, Mihael Kuzmič, Peter Kuzmič, Adam Luthar, Jože Mihelič, Jožef Novak, Franc Temlin, Ludvik Üllen.)
- Hari, Theodor (2000): *Zgodovina evangeličanske cerkve v Murski Soboti*. Murska Sobota: Evangeličanska verska občina.
- Janežič, Stanko (1986): *Ekumenski leksikon*. Celje: Mohorjeva družba.
- Jovanović, Mladen (2005). *I Riječ Crkvom postade (Tumačenje Božje riječi temeljeno idejom i naučavanjem Pokreta obnove Kristove Crkve)*. Magistarsko delo, mentor Mihael Kuzmič. Osijek: Evangelijska teološka fakulteta.
- Kerčmar, Vili (1995). *Evangeličanska cerkev na Slovenskem*. Murska Sobota: Evangeličanska cerkev v Sloveniji.
- Kerševan, Marko (1992). *Vstop v krščanstvo drugače: protestantska teologija (Karla Bartha) v našem času in prostoru*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kuzmič, Franc (1982): *Delovanje biblijske šole na Koroškem*. Evangeličanski koledar 1983.
- Kuzmič, Franc (1997a): *Bibliografija Fride Kovač*. Evangeličanski koledar 1998.
- Kuzmič, Franc (1997b): *Bibliografija Ludvika Üllena*. *Snopje z domačih in tujih njiv krščanske misli 11*. Koper: Evangelijska cerkev, binkoštna cerkvena občina.
- Kuzmič, Franc (1999): *Bibliografija prekmurskih tiskov 1920–1998*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Kuzmič, Franc (2000): *Zgodovinski prikaz publicistične, versko-literarne in izdajateljske dejavnosti Binkoštna cerkve v Jugoslaviji v obdobju 1936–1991*. Magistarsko delo (mentor Mihael Kuzmič), Evangelijska teološka fakulteta, Osijek.
- Kuzmič, Franc (2003): *Zgodovinski pregled delovanja baptistov v Sloveniji*. Murska Sobota (tipkopi).

- Kuzmič, Mihael (1972): O bibličnem krožku na Gorenjskem. Golgotska vest 6, junij-julij. Ljubljana: Kristusova binkoštna cerkev.
- Kuzmič, Mihael (1980): Prekmurski tiski, ki jih je izdala Binkoštna cerkev v SR Sloveniji. Snopje z domačih in tujih njiv krščanske misli 4. Ljubljana: Binkoštna cerkev.
- Kuzmič, Mihael (2003): Prvih sedem let: Binkoštno gibanje v Sloveniji v letih 1933–1941. Ljubljana, Osijek: Duhovno obzorje, ETF.
- Lukšič Hacin, Marina (1995): Ko tujina postane dom. Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih. Ljubljana: Znantveno in publicistično središče.
- Marshall, Christine Marie (1977). Mathias Flaccius Illyricus. Echo of the Protestant Reformation among South Slavs and their contribution to it in person of Matija Vlačić Ilirik. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts. University of Washington, USA.
- Mihelič, Jože (2002): Preroki in njihov čas. Izdano ob 100-letnici avtorjevega rojstva (1902–2002). Prevedel Mihael Kuzmič. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije v sodelovanju s Klubom prijateljev Miklova hiše in Javnim zavodom Miklova hiša, Ribnica.
- Novak, Jožef (1998): Svetski vandrar. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Novak, Vilko (1976): Izbor prekmurskega slovstva. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- Po Trubarjevih stopinjah (1998). Zbornik ob 100-letnici rojstva Vekoslava Korošca, 1896–1996. Uredil Mihael Kuzmič. Ljubljana, Koper: Baptistična cerkev Beseda Evangelija, Založba Vostri.
- Škafar, Ivan (1978): Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919. Ljubljana: SAZU.
- Škafar, Vinko (1998): Ponudba na Slovenskem: verstva, sekte in novodobna gibanja. V: Verstva, sekte in novodobna gibanja, 297–408. Celje: Mohorjeva družba.
- Weber, Max (1988): Protestantska etika in duh kapitalizma. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.